

Жељко Ђ. Бјелајац*

*Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет
Привредна академија, Нови Сад*

Александар М. Филиповић

*Факултет за економију и инжењерски менаџмент,
Универзитет Привредна академија, Нови Сад*

УТИЦАЈ КУЛТУРЕ „ПРОБУЂЕНОСТИ“ НА БЕЗБЕДНОСТ ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Сажетак

Предмет овог рада је да истражи каузалитет између еволуирајућих културних модела Запада и друштава Централне и Источне Европе која су од краја Хладног рата прихватала и емулирала те културне моделе у циљу што бржих интеграција у Запад. Циљ рада је да покаже на који начин тренутни либерални консензус и тренутна културна парадигма, култура пробуђености, утичу на хоризонталне и вертикалне аспекте безбедности ових држава. Коришћене методе су теоријско-интерпретативна, историјска метода, метода анализе примарних, секундарних и терцијарних извора, метода научне аналогije. У раду аутори дају прецизну слику доминантне западне културне парадигме и политичко-безбедносне аспекте, и њихове рефлексije на друштва посткомунистичких земаља, са детаљнијим освртом на пример Украјине, која је због комплексности ситуације и мноштва догађаја истовремено најрепрезентативнији пример. У закључним поглављима аутори проверавају теоријске тезе еминентних научника кроз

* Контакт: zdjbjelajac@gmail.com

призму развоја и тренутног стања политичке, културне и безбедносне ситуације у посткомунистичким земљама, али и дефинишу каузалитете између тренутне културне парадигме и стварног стања ствари у предметном региону. На крају, аутори дају кратак преглед потенцијалних безбедносних изазова и претњи у Централној и Источној Европи као резултат описаних културно-друштвених односа и спрега.

Кључне речи: *култура, култура пробуђености, либерални консензус, Хладни рат, Варшавски пакт, Централна и Источна Европа*

УВОД

Завршетак Хладног рата донео је тектонске промене на геополитичком и друштвеном плану. На једној страни биле су државе Запада предвођене САД. Оне су биле победник, и једине које су остале да стоје. Са друге стране су биле земље Источног блока чији је предводник, СССР, престао да постоји. Русија је, као природни и правни наследник СССР читаву деценију лутала тражећи нови идентитет и место на планети. Та дезинтеграција и неодлучност да улогу хегемона настави, помогла је бившим државама Варшавског пакта у ономе што је био њихов примарни, и можда једини циљ – да направе што већи отклон од прошлости и да у што краћем року уклоне сва обележја који су дефинисали њихова друштва у претходних педесетак година. То је неумитно довело до вакуума у редефинисању националних идентитета и вредности тих држава и друштава. Пример Источне Немачке, који је био симбол и идеја водиља свим посткомунистичким државама, није био применљив за остале земље Источног блока, јер се Источна Немачка вратила на своје природно и историјско место, у национални корпус и биће немачког народа. Остале државе, оне које су раније постојале, и оне настале од делова СССР, нису успеле да обнове или створе аутохтоне друштвене атрибуте, и у садејству са тенденцијом приближавања Западу, готово преко ноћи су усвојиле принципе економског и политичког либерализма, и, што је за опште стање у друштву

изузетно важно, снажно прихватиле западну културу и систем вредности некритички их аплицирајући на своја друштва.

Овде треба поменути битну дистинкцију између две суперсиле Хладног рата. САД су стрпљиво градиле позицију културног хегемона користећи „меку моћ“, па је америчка култура продирала и у земље Источног блока. СССР је своју позицију градио кроз директну моћ војно-безбедносних апарата. Када се СССР распао, нестала је хегемонија кроз монопол силе, па је самим тим, услед недостатка културног потчињавања, нестао и сваки механизам који би друштва држава Централне и Источне Европе задржао у било каквом односу са својом дојучерашњом прошлошћу и начином на који су та друштва вођена. Иако су извесни елементи културе и уметности постојали као дељени елементи свих држава Источног блока, та култура и уметност су били идеолошке и као такве постале су сметња жељеном отклону од прошлости. САД су своје идеолошке поруке кроз уметност и културу слали знатно софистицираније. Изградити сопствени друштвени, национални и културни идентитет је веома компликовани и дуготрајни задатак, а државама бившег Варшавског пакта се журило, па су одабрале једноставнији механизам промене идентитета и отклона од прошлости – приклањање и утапање у преостали геополитички блок, и усвајање вредности и културе Запада. У том тренутку нико није размишљао о томе да сваки од тих народа има своје аутохтоне атрибуте и колективни систем вредности, и да директна примена и копирање елемената друштава каква су желели да постану није могуће без последица по та иста друштва и културе. То је изазвало домино ефекат и одразило се на сваку пору тих друштава. Следећи једно друго довели су до ситуације коју имамо данас – та друштва ни тридесет година касније нису у потпуности интегрисана у Запад, што је изазвало различита незадовољства и отворило бројна питања, од којих су, за потребе овог рада, питања безбедности најважнија.

Извесна некомпатибилност друштава посткомунистичких држава Централне и Источне Европе са западним друштвеним и културним моделом који су усвојили желећи да одмах постану део Запада је само један део проблема. Други се односи на чињеницу да се у последњих тридесет година и сам Запад

променио и постао другачије место. И док су те промене биле мање осетне у самим САД или Западној Европи, јер су у тим срединама биле постепене, посткомунистичке земље су покушавале да усвоје и одржавају принципе који су се мењали, па је проблем постао још већи. Прелазак са гравитирања ка СССР и свему што је он представљао, на гравитирање ка САД и свему што оне представљају, уз занемаривање онога што свако то појединачно друштво представља је трауматично за било које друштво, нарочито за друштва која су по својој природи и бићу много више традиционална него либерална. У ситуацији у којој либерализам постаје све либералнији, у комбинацији са недостатком коначне интеграције у Запад, стрпљење политичких и друштвених чинилаца са једне, и грађана са друге стране полако нестаје, и нужно ствара вакуум који се по правилу попуњава решењима која су лошија од претходних, и тако ствара безбедносне изазове. Најновија инкарнација западног либерализма и хипердемократије, коју зовемо „култура пробуђености“ представља потенцијални катализатор раста екстремне деснице у посткомунистичким земљама, и овај рад има циљ да постави основе за истраживање тог односа и предвиди потенцијалне последице које се могу тицати сваког од нас.

КУЛТУРА ПРОБУЂЕНОСТИ КАО НОВИЈИ ИЗРАЗ КУЛТУРЕ ПОЛИТИЧКЕ КОРЕКТНОСТИ

Политичка коректност се дефинише као тенденција испољавања свести и осетљивости према мањинским групама кроз комуникацију. Као таква, она је израз тежње тзв. либералног консензуса чији су елементи пре краја Хладног рата били идеал коме су грађани држава са оне стране „гвоздене завесе“ стремили. Тадашње носеће идеје тог консензуса биле су људска права, слобода медија, слобода кретања, демократски избори и сличне идеје, које суштински спадају у темељна права и слободе, које грађани Источног блока нису имали. Друштва либералног консензуса су сва та права и слободе имали дуги низ година, па је било логично да она на томе неће стати, већ да ће консензус проширивати непрестано допуњавајући дефиницију либералног и демократског друштва. Када је

поштовање елементарних људских права трајно обезбеђено за већинско становништво, следећи корак је било обезбеђивање тих истих, али и других специфичних права за мањинске групе – било да су оне расне, етничке, родне, сексуалне или било које друге. Политичка коректност је постала превалентна у јавном дискурсу, најпре у државама Запада, а касније и у остатку света. Оно што је политички некоректно није нестало, али се изместило на маргине јавног дискурса у најширем смислу, и то најчешће као лични бренд медијског посленика (Хауард Штерн, амерички радијски водитељ, или разни комичари који су своје хумористичке тачке конципирали на политичкој некоректности као извору хумора).

Када кажемо „јавни дискурс“, у термин укључујемо све облике комуницирања са публиком – од информативног програма до филма и позоришних представа, односно, све оно што може да пренесе поруку. У том смислу, безмало читава медијска излазна вредност САД у последњих двадесетак година произведена је у складу са принципима политичке коректности, а како је политичка коректност временом укључивала додатне принципе, мењао се и креативни израз стваралаца који су обликовали америчку културу, а самим тим и глобалну културу. Комедија као драмски жанр почива на исмевању одређене врсте различитости и специфичности, и трансформација комедијских наратива даје добар увид у трансформацију доминантног културног и комуникационог модела. Том трансформацијом, комичарима је остајало све мање простора – комедије снимане осамдесетих и деведесетих година данас не би било могуће снимити. Аргумент продуцентата је да је та врста хумора превазиђена, и да публици то више није смешно. То може да буде тачно, али разлог због ког такав хумор публици више није смешан није у драматичној еволуцији људске свести, већ у вишедеценијском систематском обликовању свести грађана кроз медијске садржаје. Тод Филипс (Todd Philips), амерички филмски редитељ који је тренутно у светској жижи јавности као редитељ вишеструко награђиваног драмског филма „Докер“, који је каријеру изградио режирајући комедије, у једном интервјуу је рекао да је напустио тај жанр јер је постало немогуће снимити комедију у „пробуђеном“ Холивуду. „Покушајте да будете духовити у

данашњој култури пробуђености. Написано је пуно текстова о томе зашто комедије више не функционишу, али ја ћу вам рећи зашто, зато што сви комичари размишљају „ма пусти то, не желим никога да увредим, јер је тешко расправљати се са 30 милиона људи на Твитеру” (Hagan 2019)

Култура пробуђености представља најновији изражајни облик културе политичке коректности. Њен почетак номинално коинцидира са избором Барака Обаме као првог Афроамериканца председника САД, али је свој пун замах доживела избором Доналда Трампа за председника САД 2016. године, као поларном опозиту Обами. Победа Обаме је донела и већу инклузију мањинских група у мејнстрим садржаје, али и подигло свест о положају Афроамериканаца и других мањина у америчком друштву. То је значило и веће присуство црначке културе у америчкој култури, и већи број садржаја који обрађују теме везане за „црно искуство“ у различитим тренуцима у историји. Међутим, избором Трампа који се често тумачи као позив на буђење пониженом белом мушкарцу дошло је до велике поделе у америчком друштву, а како су медији и остали моћни ствараоци медијских и културних садржаја по правилу либерални, дошло је до својеврсног „буђења“ у смислу додатног искорака у култури политичке коректности који је додатно поштрио правила јавног говора. Сами термини „буђење“ и „пробуђеност“ постали су широко распрострањени након неколико узастопних случајева полицијског насиља усмереног према Афроамериканцима¹, и, према том наративу, само зато што су Афроамериканци.

Долазак Трампа на власт је само појачао страхове и продубио поделе. Медијски, културни и уметнички ствараоци су са једне стране желели јасно да се оgrade од такве Америке, а са друге да, показујући сопствену моралну супериорност у односу на ретроградне вредности које карактеришу стереотипног Трамповог гласача, створе садржаје који ће бити у потпуности „пробуђени“. Наравно, та „пробуђеност“ је добила много шире значење од иницијалне релација са положајем Афроамериканаца и почела да се односи на све друштвене трендове и тенденције. Тако распрострањена и

¹ Убиства Мајкла Брауна и Ерика Гарнера, Афроамериканаца, од стране полиције у САД, које су афирмисале покрет „Black Lives Matter“, који је популаризовао термин „пробуђеност“.

свепрожимајућа екстремна политичка коректност је наишла на опоненте и међу припадницима либералне елите, који сматрају да инсистирање на таквим наративима и политиком репрезентације свих мањинских група директно јачају не само Трампа, већ и конзервативизам уопште. Оно што је нарочито опасно је утицај културе пробуђености на јачање екстремне деснице, чији је наратив и без културе пробуђености био да је бели мушкарац занемарен, предмет подсмеха и понижен, а историја нас је застрашујућим примерима научила шта се може десити ако бели мушкарац убеди друге беле мушкарце да су понижени и да треба да поново заузму место у друштву које им по природном праву припада (види: Картје 1951).

БЕЗБЕДНОСНО СТАЊЕ ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ – БЕГ ОД ГВОЗДЕНЕ ЗАВЕСЕ КА ГЛОБАЛНОМ СЕЛУ

Период после Хладног рата и распад биполаризма утицали су на савремена схватања националне безбедности, обликујући студије безбедности у три правца (Бјелајац 2017, 119-120):

- *Хоризонтална димензија безбедности.* Инсистира на проширењу неореалистичког приступа безбедности и изучавању ширих потенцијалних претњи безбедности које се односе између осталог: на деградацију животне средине, проблеме економског развоја, сиромаштво, незапосленост, неконтролисане миграцијске токове, итд;
- *Вертикална димензија безбедности.* Инсистира на проширењу програма изучавања безбедности, почевши од индивидуалне безбедности, преко националне безбедности до регионалног, међународног и глобалног аспекта безбедности, укључујући и нове форме безбедности;
- *Хоризонтално ширење истраживачког поља националне безбедности.* Појам националне безбедности који се првобитно односио на промовисање и одржавање јаког система војне одбране, зарад предупређења напада или инвазије непријатеља, је обесмишљен. Са смањивањем

тензија између великих сила и нестајањем/ублажавањем страхова од рата, економска и еколошка димензија националне безбедности попримиле су велики значај. Проширивање концепта националне безбедности у XXI веку мора да обухвати све претње за људску егзистенцију, биле оне војног или „невојног“ карактера.

Овај теоријски осврт даје нам оквир за анализу и интерпретацију чинилаца укупног безбедносног стања у државама и наднационалним, регионалним и глобалним оквирима. За укупно безбедносно стање круцијално су важна питања националног идентитета, јер је национални идентитет најважнији елемент социјеталне безбедности. Социјетална безбедност се односи на способност друштва да очува своје суштинске особине упркос могућим или стварним претњама (Hough 2004, 106). Ова безбедност је угрожена онда када заједница претњу доживи као претњу која угрожава њен идентитет. Идентитет је дефинисан као скуп идеја и пракси које одређене појединце идентификују као припаднике једне социјалне групе (Бјелајац 2017, 117). Када, у садашње време, расправљамо о националном идентитету, морамо уважити изузетну комплексност онога што у себе укључује, а самим тим, осврнути се и на сложеност и специфичност могућих претњи по идентитет. Данас, више него икада, државе су с једне стране, суочене са бројним претњама и изазовима, а са друге стране, нису способне да одговоре на различите облике угрожавања и на многе захтеве националних група, јер све више губе контролу над решавањем тих питања. Претње по национални идентитет се огледају кроз (Бјелајац 2017, 118):

- Неконтролисане имиграционе токове;
- Питања интеграција и сецесија;
- Конфликте око граница или мањинских питања;
- Експанзију исламског верског фанатизма и тероризма;
- Замену традиционалног разумевања сексуалности и прихватање других форми сексуалности;
- Религијске конфликти, итд.

Овде треба напоменути да посебни безбедносни изазови леже у чињеници да је породица, као основна ћелија друштва, угрожена. Патријархална породица као резултат отуђења, налази се у стању опште апатије, дубоке кризе, конфузије и дезоријентисаности, услед драстичне трансформације, или боље речено промене положаја, улоге и значаја у савременом друштву (Бјелајац 2016, 54-71). Последице ове појаве су потенцијално најконфликтније са системом вредности и традиционализмом источноевропских народа. Уз то, алијенација карактеристична модерном човеку и друштву представља додатни, и чини се, несавладив изазов. Са сигурношћу се може потврдити, да „отуђеност човека од човека“, напослетку и јесте један од водећих разлога што људи чине разна злодела о којима свакодневно можемо слушати (Бјелајац 2014, 385-396).

Након Хладног рата, највећи број држава Централне и Источне Европе је питање вертикалне безбедносне осе решио простом заменом једне војне алијансе другом, учланивши се у НАТО који данас броји 29 чланица, и планира даље ширење на исток, што угрожава регионалну стабилност и безбедност Источне Европе. Због политичког и економског идеала коме су тежиле, а који су отеловљавале велике државе Запада, али и због одклона од своје комунистичке прошлости, државе бившег Варшавског пакта су постале део НАТО. Термин „европске интеграције” је врло брзо замењен термином „евроатлантске интеграције“.

Међутим, свет није остао униполаран. Русија је повратила добар део своје некадашње моћи, уз појаву Кине као суперсиле, тако да је свет, у смислу војне и економске моћи постао мултиполаран. Велики културни значај региона и његова отвореност што такође ствара простор за интензивнији кинески културни утицај који је несумњиво у порасту у последње две деценије, јер Кина у склопу свог начина разумевања употребе средстава меке моћи шири свој политички утицај особито успешно преко важне полуге културе, науке и образовања (Деспотовић 2018, 32).

Парадокс да евроатлантске интеграције *a priori* не обезбеђују националну и регионалну безбедност, највидљивији

је на примеру Украјине, која је током највећег дела 21. века лутала између САД и Русије. Велика таласања изазвана константним мењањем проруске за проамеричку политику, и обрнуто, довела су до подела које су много дубље и опасније од политичких или идеолошких подела, до етничких подела. Када дође до етничких подела, национализам на свакој страни јача, и што су етничке поделе дубље, снажнији је и национализам, који последично прерасте у ултранационализам или шовинизам. Тиме неумитно јача екстремна десница, која по правилу има многа обележја фашизма. Након „Евромајданске револуције“ у којој је страдало много људи, Јанукович је смењен са власти, што је у Русији протумачено као државни удар у ком је смењен легално изабрани председник. Реакција Русије је била знатно снажнија и одлучнија него што је било ко у Украјини и на Западу очекивао. Након референдума о статусу Крима тај регион је припојен Русији па је у Украјина отпочео војни сукоб који још увек траје. Резултат руског ангажовања у Украјини, званично образложен као помоћ руском народу који се нашао на удару нових украјинских власти, донео је *de facto* независност Доњецке и Луганске области. Са једне стране, Украјина је изгубила суверенитет над делом своје међународно признате територије, док су се са друге стране украјински Руси нашли под ударом реваншизма. Према попису из 2001. године, преко 17% грађана Украјине су се изјаснили као Руси. Они махом живе у источном делу Украјине. У склопу политике умањивања руског утицаја у Украјини, украјинска Врховна Рада је усвојила Закон о употреби украјинског језика као званичног језика и Закон о образовању, којим је украјински језик проглашен за једини језик који се користи у образовању на свим нивоима и тиме изазвала додатне тензије у региону. Парламентарна скупштина Савета Европе је осудила ове законе, а они су довели до повећаног нивоа тензија у региону. Мађарска и Румунија су изразиле велико незадовољство потенцијалном рефлексијом тог закона на мађарску и румунску мањину у Украјини. Ова два закона су довела до значајног погоршања односа између Украјине и Мађарске који су на историјски ниском нивоу због угрожавања положаја 13% етничких Мађара у Украјини. Трајно решење, које би задовољило украјинске власти и мањинске народе и донело нормални живот за све грађане тог региона још увек није на помолу. Имајући у виду

до каквих је подела дошло, биће тешко доћи до решења којим ће сви бити задовољни. Са друге стране, Украјина, упркос обећањима које је добила од представника Запада, а онда на тим обећањима и освојили власт, још увек није интегрисана у ЕУ нити у НАТО. Оног тренутка када грађани Украјине схвате да сва њихова борба, страдања, одрицања и поделе неће донети живот какав су желели, можемо очекивати нова жаришта и кризне ситуације у овом делу Европе.

Украјина је само један пример мотива који се понавља и у осталим земљама бившег Источног блока, чак и у оним које су интегрисане у ЕУ и НАТО. Као таква, она је најилустративнија јер се у њој догодило најблатантније угрожавање безбедности грађана, државе и региона. Међутим, одређене трансформације су се догодиле и у земљама попут Мађарске или Пољске, где су грађани и политичке елите постали свесни да оно што Холмс и Крастев (Holmes and Krastev) називају „добом имитације“ (Krastev and Holmes 2019, 5) није донело западни стандард и квалитет живота. То некритичко имитирање довело до слабљења националног идентитета, који је првенство морао да уступи обрасцу либералног консензуса на коме су државе Запада инсистирале. У тим државама видимо да су оне, уз утицај политичара популиста, почеле да одбацују либералне образце на којима су саме инсистирале, и довеле до стварања ауторитарних, националистичких режима који под објашњењем оснаживања својих националних идентитета доносе далекосежне одлуке које често доводе у питање и елементе либералног консензуса из периода Хладног рата – као што су људска права, слободно информисање и слободни избори.²

УТИЦАЈ ЗАПАДНИХ ДРУШТВЕНИХ И КУЛТУРНИХ ОБРАЗАЦА НА ПОСТКОМУНИСТИЧКА ДРУШТВА ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Ниво личних, грађанских слобода у земљама бившег Источног блока су у поређењу са истим слободама и правима

---

² Измене устава, стављање медија у функцију владајуће партије, угрожавање аутономије универзитета у Мађарској у мандату Виктора Орбана, угрожавање независног судства и владавине права у Пољској у мандату Јарослава Качињског, итд.

које су уживали грађани Запада био је знатно нижи. Економски и животни стандард био је значајно лошији. Становници земаља Истока махом су сматрали да је за такав положај одговоран њихов тадашњи хегемон, СССР и владајућа, комунистичка идеологија са командном привредом. Економска и политичка инфериорност, у комбинацији са одређеном дозом аутоизолационизма који је грађане спречавао да слободно путују на Запад помогли су да се створи идеализована слика Запада и вредности које Запад представља. Када је „гвоздена завеса“ пала, та друштва су постала отворена, а Запад, као победник у Хладном рату, био је веома заинтересован да својим деловањем охрабри та друштва да крену у свеобухватну транзицију ка либералној демократији. Охрабривање је врло брзо постало условљавање, али у контексту о коме говоримо, то условљавање нема негативно значење јер су сама та друштва желела да опонашајући Запад што пре постану Запад.

Наравно, није могуће променити све што су посткомунистичка друштва желела да промене без промене културе у најширем смислу, а за то је нужно и прилагодити систем вредности жељеном моделу. У ситуацији у којој су појединачне националне културе биле у својеврсној хибернацији од краја Другог светског рата до краја Хладног рата, најбрже и најједноставније решење је било да се културни обрасци препишу пре него створе. Са друге стране, Запад и САД су већ били победили у глобалном културном надметању, енглески језик је био нови *lingua franca*, *амерички долар је постао резервна валута*³, амерички филмови и англоамеричка музика су заменили локално створене садржаје. Идеја глобалне доминације, оличена у концепту новог светског поретка, осмишљена у водећим, затвореним центрима економске и политичке моћи, спроводи се у дело бескрупулозним и агресивним наступом данас најмоћније светске снаге, маклуановског медијског империјализма са монополизацијом етра и својим најдијаболскијим постулатом – индустријом свести (Бјелајац и Филиповић 2018, 7).

3 Након што је Ричард Никсон укинуо примену Споразума из Бретон Вудса, систем у коме се вредност валута одређивала према фиксном односу вредности америчког долара исказаног у злату, уведен је нови доларски стандард, по коме је вредност других валута била у фиксном односу према долару, уз минималне дозвољене флукуације. Оба споразума су утицала да највећи број држава своје новчане резерве држи у америчкој валути.

Управо ти производи индустрије културе били су најефикаснији механизам „меке моћи“ Запада и помогли трансформацији посткомунистичких друштава. Производи индустрије културе су екстензија друштвених и идеолошких вредности. Као што смо утврдили, та друштва су била спремна да прихвате све оно што је Запад представљао у том тренутку. Проблем је настао када су елементи либералног консензуса почели да се допуњавају новим вредностима и тежњама. Одређени елементи на којима је Запад инсистирао су често били у конфликту са националним вредностима тих земаља. Пољска у којој је католичанство један од најважнијих елемената националног идентитета налази се у директном сукобу са хомосексуалношћу и истополним браковима, а прихватање тих вредности био је услов да та држава буде признати део Запада. Овде се не ради о капитализму, већ о либерализму и либералној демократији и њиховој еволуцији која је данас довела до тога да било шта што некога може учинити увређеним бива елиминисано из јавног простора и често стигматизовано као примитивно.

ДИСКУСИЈА

Глобалне промене које је донео крај Хладног рата су биле толико значајне и свепрожимајуће да су навеле и еминентне политичке теоретичаре да донесу радикалне закључке. Фукујама⁴ је писао о „крају историје“, на коме више не постоје озбиљни идеолошки такмаци либералној демократији (Fukuyama 1992, 211). Фукујама је препознао да култура, у форми отпора трансформације одређених традиционалних вредности у демократске вредности може да представља препреку демократизацији (Fukuyama 1992, 215). То су ниво и карактер националне, етничке и расне свести, религија, неједнакост друштвених структура и способност једног друштва да аутономно створи здраво цивилно друштво као сферу у којој ће људи моћи да остваре оно што Токвил назива „умећем удруживања“, ослобођено ослонца на државу. Демократија најбоље функционише када напредује од дна ка

---

4 Јошихиро Френсис Фукујама (Yoshihiro Francis Fukuyama, 1952), амерички политиколог и универзитетски професор.

врху, где централна држава настане као природна надградња на мноштво локалних власти (Fukuyama 1992, 216).

Ипак, у земљама бившег Варшавског уговора можемо да приметимо следеће ствари:

- Ниво националне свести је растао, слично периоду стварања националних држава у 19. веку, а самим тим је растао и национализам, који се развијао истовремено са интернационализмом, и тако је дошло до одређених незадовољстава у погледу дефинисања и остваривања националних идентитета;

- Религија је у пост-комунистичким земљама била потиснута идеологијом. Након Хладног рата дошло је до великог верског буђења и повратка том важном елементу националног идентитета. Ипак, религијски стандарди хришћанских цркава нису нужно били у сагласју са диригованим културним и друштвеним моделима са Запада;

- Транзиција ка либералној демократији и либералном капитализму носи и велику претњу друштвеног раслојавања и неједнакости, односно тзв. победнике и губитнике транзиције. Што је раслојавање веће, веће су и политичке поделе, где сиромашнији слој одбија да подржи политику богате елите, а богата елита игнорише потребе сиромашног становништва. Такав сценарио по правилу доноси лоша решења, јер су најуспешнија друштва она у којима је друштвена неједнакост најмања, што не искључује разлике, али обезбеђује оно што се у математици зове „потребан и довољан услов“ да друштво буде јединствено колико је то могуће;

- Способност изградње демократије од дна ка врху и способност грађана у саморегулисано удруживање је нешто на шта ниједно посткомунистичко друштво није било спремно, нити је то ваљано обавило. Демократија јесте успостављена, као и организације цивилног друштва, али су оне успостављене од врха на доле, односно, без саморегулације и слободног удруживања, већ командно у складу са захтевима Запада (демократија)

односно директно од стране страних држава које су имале интерес (организације цивилног друштва). Као такве, те политичке конструкције су од самог старта биле крхке и без утемељења у самосталној тенденцији грађана ка стварању истих, већ као опонашање западних модела са надом у тзв. асоцијацију по сличности коју би Запад препознао.

ЗАКЉУЧАК

У свом буквалном значењу, култура пробуђености на први поглед не би могла да има утицај на безбедносне прилике у земљама Централне и Источне Европе, јер су догађаји који су изазвали популаризацију и преваленцију те културе у западним друштвима били везани за расне проблеме у САД. Али, она је тек најновији израз западног културног модела, који није револуционаран, већ је еволутиван, и проистекао је наследивши претходне и за нијансу блаже форме културе политичке коректности. Земље бившег Источног блока су провеле тридесет година опонашајући Запад у жељи да што пре буду прихваћене као део Запада. Када проширимо фокус, и културу доживимо не само кроз експресију кроз производе индустрије културе, и схватимо механизме којима култура обликује друштво, јавни дискурс и друштвену климу, приметимо пуно узрочно-последичних веза. Неки од тих каузалитета су:

- Непрестаним растом интернета и друштвених мрежа и медија читав свет је постао глобални простор, где сваки догађај и тренд који се деси у Америци резонира и у остатку света, а најпре у Европи;
- Перцепција грађана посткомунистичких држава је да Запад непрестано испоставља нове захтеве, што ствара отпор код скептика и противника интеграционизма и западног начина живота генерално;
- Медијска заступљеност мањинских група такође ствара отпор код одређених припадника већинског становништва који су склони ултранационалистичким идејама;

- Преизражена осетљивост у јавном говору ствара отпор и код најлибералнијег дела грађана јер ограничава слободу.

Такође, иако земље овог дела Европе нису имале прекоокеанске колоније, па самим тим ни асимиловале припаднике других раса у свој национални корпус, понекад буде запањујућа концентрација расизма у земљама које су готово стопроцентно беле. Национализам често прерасте у ултранационализам, па у шовинизам, па на крају и у расизам. Расизам је у сваком случају опасна појава која може да утиче на оне аспекте безбедности из њене хоризонталне осе, јер у последњих неколико година Европа је изложена масовном инфлуксу избеглица са ратом захваћених подручја Средњег Истока. Однос према мигрантима и бројни инциденти су већ документовани, иако у безбедносном смислу државе које су примиле мигранте држе ствари под релативном контролом. Али, огроман број младих људи се иселио из својих матичних посткомунистичких држава на Запад не желевши да сачека да Запад стигне њима, и сама та чињеница код одређених појединаца и група ствара бригу за очување националног идентитета. Када на то додамо и инфлукс по свему другачијих људи у земље где се и до петине становништва иселило, негативни и штетни сентименти добијају подстицај. А када на све то додамо још и свепрожимајући културни образац по коме је осетљивост према свакој мањини обавезна под претњом изопштавања из друштва, уз изневерена обећања Запада о брзој интеграцији и доласком популиста на власт као одговор грађана на та изневерена обећања, долазимо до закључка да су и Централна и Источна Европа веома плодно тло за развој различитих врста екстремних и по безбедност у појединостима забрињавајућих тенденција, од самог појединца, преко појединаца организованих у групе, па све до врхова држава, јер је политичка клима таква да је најлакши пут до доласка и опстанка на власти кроз капитализацију незадовољства већинског становништва.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелајац, Жељко. 2014. „Алијенација човека у ери наунотехнолошког развоја као узрок пораста и разноликости организованог криминалитета“, *Култура полиса*, XI (2014), 25: 385-396.
- Бјелаяс, Жељко. 2016. „Islamska država – između mita i stvarnosti“, *Međunarodni problemi*, 1/2016: 54-71.
- Бјелаяс, Жељко. 2017. *Bezbednosna kultura – Umeće življenja*, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
- Бјелајац Жељко и Филиповић Александар. 2018. „Предговор“, у: „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва“, ур. Жељко Бјелајац и Александар Филиповић, посебно издање, *Култура Полиса*, 7-8.
- Деспотовић, Љубиша. 2018. „Кинеска дискретна геополитичка трансгресија ка Балкану и безбедносни идентитет Србије“, *Политика националне безбедности*, 2/2018, 31-40.
- Картје, Рајмон. 1951. *Ратне тајне откривене на суђењу у Нирнбергу*, Београд: ИП ФНРЈ - Међународни проблеми.
- Krastev, Ivan and Holmes, Stephen. 2019. *The Light That Failed – A Reckoning*, London: Allen Lane.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*, London: Penguin.
- Hagan, Joe. 2019. „Joaquin Phoenix on The Joker Controversy“, *Vanity Fair*, November 2019.
- Hough, Peter. 2004. *Understanding Global Security*, New York: Routledge.

Željko Đ. Bjelajac

*Faculty of Law for Commerce and Judiciary,
University of Business Academy, Novi Sad*

Aleksandar M. Filipović

*Faculty of Economics and Engineering Management,
University of Business Academy, Novi Sad*

INFLUENCE OF „WOKE CULTURE” ON SECURITY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Resume

This paper intends to research the causality between evolving cultural models of the West and societies of Central and Eastern Europe, which accepted and emulated these models ever since the Cold War ended in a desire to be integrated into the West as they possibly could. After the Iron Curtain was lifted, both the post-communist countries and the West were eager to accept one another, as the Western values and the liberal consensus of that period reflected basic human and civil rights and freedoms – such as speech, movement, fair elections, independent media – all that these countries were lacking during the previous period. American cultural and diplomatic victory, combined with the fact that they were the only remaining global superpower allowed the American culture in the broadest sense to strongly influence nearly every country in the world, and particularly in those who saw salvation in every sense in Euro-Atlantic integrations. They began to introduce the Western cultural models and value system in their societies, but the problem occurred as these societies were not exactly compatible with these models and values. Additionally, the liberal consensus was constantly evolving, with a strong emphasis on political correctness and social sensitivity, which brought us to the current dominant cultural paradigm from the West, the woke culture. The goal of this paper was to identify how the current liberal consensus and the current cultural paradigm affect horizontal and vertical security aspects in countries of Central and Eastern Europe. The authors further identify a precise picture of both the

dominant Western cultural paradigm and its reflections on societies of post-communist countries, with a detailed insight of Ukrainian example, which is at the same time the most extreme but the most representative example as well. Ukraine did not adopt pro-Western tendencies immediately after the Cold War ended, but they developed them with great intensity which culminated in 2004 street protests that brought pro-Western politicians to power. But Ukrainian people faltered in their dedication to the West, so they turned once again to pro-Russian politicians, only to falter again which brought another street protests and deposition of then-president. Due to strong anti-Russian sentiments prevalent after the latest revolution and ostracism of ethnic Russians and their culture that followed, ethnic Russians reacted by voting for annexation to Russia in Crimea and rebelled against the Ukrainian state in the eastern part of the country which is now *de facto* independent. All those events, combined with efforts to adopt Western values and culture even when they conflicted with their national identity made that country semi-functional, susceptible to ideas originating from extreme portions of the political spectrum, and created not only security threats, but war as the most extreme security threat. In closing chapters, the authors checked theoretical theses of eminent scientists against the lens of development and the current state of political, cultural and security situations in the countries of Central and Eastern Europe, and defined causalities between the current cultural paradigm and real situation in the subject region. In the end, the authors give short summary of potential security challenges and threats in the subject region as a result of previously elaborated cultural and social relations and mechanisms.

Keywords: *culture, woke culture, liberal consensus, the Cold War, the Warsaw Pact, Central and Eastern Europe*

---

* Овај рад је примљен 6. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.